
A jojka definíciói

A lapp jojkát röviden meghatározni – tekintve alkalmazásának és funkcióinak sokféleségét – igen nehéz. A legtömörebb – és meglehetősen pontatlan – megfogalmazásban: a jojka a lappok archaikus éneke, népdala. A népdal meghatározást tág értelemben használom, körülbelül Vargyas Lajos definíciójának megfelelően. Ő a magyar népdal tekintetében így fogalmaz: „minden beletartozik a magyar népdal fogalmába, amit a magyar nép variálva, tehát alkotó módon magáévá tett, vagy amit biztosan ő maga alkotott. Amit a közösség elfogadott sajátjának és továbbfejlesztett” (Vargyas 2002). A következőkben néhány általánosan elfogadott jojkameghatározást, illetve -leírást mutatok be (zenekutatóktól, folkloristáktól és irodalmároktól), majd saját, tágabb értelmezésű definíciómát fejttem ki.

„Szertartási zsolozsma: varázsének vagy ima a halott ősök hívására, akiket a lappok imádnak, segítségül hívnak és engesztelnek. A szellemek nem veszik figyelembe az emberek mindennapi beszédét, de felfigyelnek a rendkívüli szavakra és hangokra. Ez okból a 'juoiggosok' szövege a hétköznapi szóhasználat területén kívüli szótár részére van fenntartva. Lefordítása kívüállók részére tilalmas, viszont minden lapp férfi már zsenge gyermekkorában megtanulja.” (Standard Dictionary of Folklore, 1950)

Israel Ruong szerint „A tradicionális jojka valakire vagy valamire történő emlékezés. ...Nem valami többé-kevésbé mechanikus tanulásról van itt szó, hiszen a jojkához mindig kötődik az érzelemnyilvánítás, mely sokszor erőteljes és látványos.” (Ruong 1969, 38)

„A számi milióban a jojka a mindennapi élethez tartozó szükségszerű kifejezőeszköz, ha valaki olyan dolgot akar mesélni a másinak, amit általános szavakkal túlságosan ridegen vagy éppen esetlenül, sőt, egyáltalán nem lehet kifejezni.” (Jernsletten 1978, 116–118)⁵⁰

„A jojka (számiul: juoiggos) minden bizonnyal a világ legősibb zenehagymányához tartozik. Ősidőktől kezdve a számik zenei kifejezőeszköze, és benne megfigyelhető egyfajta, az arktikus életközösségek legrégibb rétegéből maradt reliktum.” (Laitinen 1981a, 181)⁵¹

„A jojkuban kétségtelenül megmaradt valami az emberiség, vagy legalábbis a sarkköri népek legősibb zenei rétegéből. Ez elsősorban az előadásmódra

⁵⁰ „Saamelaisessa miljössä joiku on jokapäiväiseen elämään kuuluva tarpeellinen ilmaismuoto toisilleen asioista, jotka tavallisin sanoin ovat liian jäykkiä tai kömpelöitä ilmaista tai joita tavallisin sanoin ei osaa ilmaista.” (Jernsletten 1978, 116–118.)

⁵¹ „Joiku (saameksi juoiggos) kuuluu epäilemättä maailman alkuperäisimpiin musiikkimuotoihin. Ikivanhoista ajoista lähtien se on ollut saamelaisten musiikillisena ilmaisumuotona ja siinä on yhä havaittavissa jotakin arktisen elämänpiirin vaanhimmista kerrostumista.” (Laitinen 1981a, 181.)

vonatkozik... Kívülállónak majdnem teljesen lehetetlen hallás után megismételni egy ősi jojkut, bármilyen könnyűnek és egyszerűnek hat is hallgatás közben. ...a lapp dalok zenei értelemben képszerűek... javarészt pentaton jellegűek. A lapp dalnak mindig van valami szigorúan körülhatárolt tárgya, amelyet a szerző és az előadó által megválasztott szemszögből ábrázol... De nem egyszerűen ábrázolásról van szó, a lapp énekes ugyanis a dal tárgyának egészét igyekszik megragadni: nem a hegyről énekel, hanem megénekli a hegyet. A lapp dalok a lappoknak környezetükhöz való közeli, bensőséges viszonyát tükrözi... A lapp dalok zenei miniatűrök. Az előadó szóval, dallammal, ritmussal, előadásmódjával, arckifejezésével, mozdulataival ábrázolja tárgyat. ...A jojku szöveges üzenete csupán jelzésszerű. ...Igen jellemzőek bizonyos sokszor ismétlődő kis szavacskák, amelyek lehetnek jelentés nélküliek, kitálat szótágok vagy úgynevezett nonszensz szavak (nun-nun-nun, lul-lul-lul).” (Matti Vainio 1991, 55-56)

„A jojka a számi folklór legsajátosabb, használati körét tekintve legelterjedtebb lírai, ma is produktív rögtönzési formája. Az európai népdalhadomány legarchaikusabb rétegét alkotja. E rögtönzött műfajban fejezi ki, idézi fel, eleveníti meg a számi énekes érzelmeit, gondolatait, melynek tárgya lehet állat, növény, ember, különböző tárgyak, események. ...A jojkában a verbális szöveg... kevésbé releváns. Az üzenet tartalmát, a kódot elsősorban a jojka kis hangközökre épült dallama és egy dalon belül is változékony ritmusváza hordozza, így hát a jojka kommunikációs funkciói innen megközelítendők. Hagyományozódásában épp ezért nem szövege, hanem éneklési módja, azaz a sajátos dallam és ritmus átörökítése a fontos. A jojka így megmarad viszonylag bárki által rögtönözhető műfajnak.” (Domokos Johanna 1995, 171–172)

„Egy ma ismeretlen, hajdani vokális kultúra auditív jelensége... bizonyára évezredekkel ezelőtti gyakorlatot őrzött meg. ...Az eredete éppoly problematikus, mint maga a lapp etnogenezis, de mint archaikus népzene, minden bizonnyal az emberiség legősibb életviszonyairól szóló tudósítás.” (Szomjas-Schiffert György 1996, 26)

A következő idézetek maguktól a jojkaéneklés gyakorlóitól – közéleti személyiségektől és egyszerű rénpásztoroktól – származnak. Az ő saját meghatározásaira különösen fontos figyelmet fordítani, hiszen hiteles képet csak így kaphatunk a jojkákról.

„A jojka strófa nélküli, egyedül vagy többek által közösen előadható énekforma, mely a lappok életének és világának információs tárháza. Az elsősorban zenei eszközökkel, a dallam és a ritmus segítségével és néhány szót vagy partikulát használva a jojkáló bemutatja hallgatóinak a jojka tárgyát.” (Nils-Aslak Valkeapää – író, költő, politikus, jojkaénekes – 1968, lemezmelléklet)

Egy Karasjokiban élő lapp rénpásztor így fogalmaz: „amikor egyedül vagy kint a tundrán, gondolhatsz egy barátra [és közel hozhatod őt] azáltal, hogy elénekled a jojkáját” (Jernsletten 1976, 5).

„Ha találkozunk, én eléneklem a jojkádat, és így látod, mennyire örülök, hogy látlak” (Jernesletten 1976, 5).⁵²

Johan Turi így ír könyvében: „A jojka a másokra való emlékezés eszköze” (Turi – réngazda, író – 1983).⁵³

Andreas Bær rénpásztor szerint „a jojka olyan, mint egy barát, amikor egyedül vagy a hegyekben, és a barátod jojkáját dúdolod, az jó érzéssel tölt el” (Kantola 1984, 48).⁵⁴

Juhan Högman réngazda szerint a jojka karikatúra, melyben nemcsak a jó tulajdonságokat közlik, hanem a rosszakat is kifigurázzák: „A jojka olyan, mint amikor a bundát kifordítják. Először a szép, sima szőrme látszik a felszínen. De a bunda olyan, hogyha kifordítják, a másik oldalon már egyáltalán nincs szőr.” Szintén Juhan Högman mondja fiatalkorára visszemlékezve: „A világ jojkákkal volt tele.” (Järvinen 1999, 164)⁵⁵

A jojkakutatók és a lapp rénpásztorok eltérő fogalmazásmódja és mondani-valója közötti eltérés nyilvánvaló, és természetesen nem is meglepő. Ez a különböző szemléletmódból fakad. Míg egy tudós terminus technicusokban beszél, és az alkotás formális tulajdonságait, szimbolikus tartalmát írja le, stíluselemeit boncolgatja, addig maguk a lappok az alkotás – jelen esetben a jojka – társadalmi aspektusairól beszélnek. Az, ahogyan egyszerű emberek nyilatkoznak a jojka műfajáról, teljesen összhangban van a népművészet kultúráján belüli felfogásával. Jóllehet a külső szemlélő számára egy nép tárgyi vagy szellemi terméke művészeti alkotásnak minősül, az alkotók és használók számára nem biztos, hogy az. Az öncélú esztétikai szemlélettel szemben számukra az a fontos, hogyan lehet elhelyezni ezeket az alkotásokat – népdalokat, meséket, faragványokat, táncokat – a többi társadalmi tevékenység sorában, és hogyan lehet belefűzni egy sajátos életminta szövetébe (Geertz 2001, 274). Ha a jojka létrehozóját és előadóját kérdezzük a jojkáról, akkor arról tud vagy arról akar beszélni, hogy kinek a tulajdona, mikor, miért adja elő, ki készíti, honnan ered, kinek aján-dékozzák, mire való, vagy egyszerűen elmond egy konkrét történetet. Johan Turi *A lappok élete* című könyvében az egyik fejezet *A lapp dalról* címet viseli. Ha egy másik kultúrához tartozó ember végigolvassa ezt a fejezetet, igencsak meglepődik, mert nem azt kapja, amit a cím alapján várt volna. Turi elmond egy történetet, melynek szereplői lapp fiatalok, témája pedig a szerelem és a házasság. A szerző a jojka leírásának, a hozzá kötődő funkciók direkt bemutatásának vagy bármiféle definíciónak még csak a közelébe sem viszi az olvasót. Ehelyett

⁵² „Kohdatessamme joikaan sinua ja niin kuulet, että tulin iloiseksi sinut nähdessäni” (Jernesletten in: Kantola 1984, 48).

⁵³ „Joiku on keino muistaa muita ihmisiä” (Turi 1979 (1910), 196).

⁵⁴ „Joiku on kuin ystävä: Kun yksin tunturilla ollessa muistelee ystävää, niin joikaa ystäväen joiin ja silloin tuntuu hyvältä” (In: Kantola 1984, 48).

⁵⁵ „Joiku on aina semmosta, kuin nurin käännetty komia turkki. Ensinnä ne oli ne sileät karvat päällä. Mutta peski on niin, että kun käännetään nurin niin toisella puolella ei ole karvoja ollenkaan” (in: Järvinen 1999, 164).

elmesél egy esetet a számtalanból, amikor jojkált vagy jojkálni szokott valaki. A lappok beszámolóinak túlnyomó részében tehát nem a művészeti alkotásról magáról, hanem inkább annak társadalmi aspektusairól esik szó. Ez persze nem jelenti azt, hogy ők maguk nem tartják szépnek és esztétikusnak is a jojkát, és hogy nem tekintik nagy teljesítménynek azt, ha valaki ügyesen jojkál. A lappok számára a jojka a legszebb zene, és a tehetséges jojkálókat különösen nagyra tartják. Mégis, a jojkahagyományt teljességében szemlélve ezek elhanyagolható tényezők maradnak. Mindezekről bővebben *A jojkálási alkalmak* című fejezetben szólok, egyelőre azt a szemléletet szeretném bemutatni, amellyel én a jojka mint kutatási tárgy felé közelítek, és amelyen keresztül megpróbálom azt definiálni. Először bemutatok egy fontos kulturális és egyben szemléletbeli párhuzamot C. Geertz *Az értelmzés hatalma* című tanulmánygyűjteményéből.

Robert Faris Thompson a joruba szobrászatról készült elemzése bemutatja, milyen jelentéseket hordoz magában a vonal motívuma a joruba kultúrában. A joruba fafaragók tehetségét abban mérik, milyen pontos és tiszta kontúrokat használnak. A vonalat nemcsak tárgyaik – szobrok, fazekak stb. – díszítésére használják, hanem saját arcukba is vonalakat metszenek vagy karcolnak. Az arcon található, különböző számban, mélységben és irányban bemetszett vonalhegek révén az emberek nemcsak az esztétikai ideált igyekeznek elérni, hanem kommunikálnak is: a vonaltípusok jelzik az ember társadalmi helyzetét, korát, családi állapotát. A jorubáknak számtalan kifejezése van a lineáris minőségek megkülönböztetésére. A vonalat magával a civilizációval azonosítják. A civilizált ország joruba olvasatban „föld, amely vonalat visel az arcán”. A továbbiakban Thompson idézem: „A civilizáció joruba nyelven *ilájú*, azaz vonalakkal megjelölt arc. Ugyanaz az ige, amely civilizálja az emberi arcot, azaz megjelöli azokkal a vonalakkal, amelyek a városi és falusi kötelékbe való beilleszkedést fejezik ki, egyszersmind a földet is civilizálja: *ó sá kéké*; *ó sáko* ([seb]helyeket hasít; bozótot irt). A jorubák ugyanazzal az igével hasítanak sebet az arcon, nyitnak utakat és jelölnek ki határokat az erdőben: *ó lànón*; *ó là ààlà*; *ó lapa* (új utat vág; új határt jelöl ki; új ösvényt nyit). A seb hasítására használt alapige (*lá*) sokféle asszociációval utal arra, ahogyan az ember saját mintáit a rendezetlen természetre kényszeríti: a fatörzset, az emberi arcot és az erdőt egyaránt »megnyitják« ..., ami lehetővé teszi szubsztanciájának, belső tulajdonságainak, hogy napvilágra bukkanjanak.” (Idézi Geertz 2001, 276–277)

A fenti lapp beszámoló és a későbbi fejezeteken végigvonuló témakörök tanúsága alapján úgy gondolom, hogy a jojka megítélése a lapp társadalomban sok tekintetben hasonló, mint a jorubáknál a vonalé: vagyis az identitás, az összetartozás és egyfajta életfelfogás jelképe, továbbá fontos kommunikációs eszköz. Természetesen a jorubákon kívül sok más hasonló „párhuzammal” élhetnénk.

A jojka több mint improvizált ének és több mint népdal, és ha definiálni akarjuk, akkor azt nemcsak zene- és irodalomtudományi vagy folklorisztikai szemszögből kell tennünk, hanem a lapp kultúra lehetőség szerinti legteljesebb horizontjának a vetületében. A jojka magában hordozza a szent és a profán szimbólumok sok jellegzetességét, használati köre pedig jóval meghaladja azt,

amit általában a népdalokhoz vagy a szertartási énekekhez kapcsolhatunk.⁵⁶ A jojka a lappok sok évszázados tapasztalatainak, a világról szerzett ismereteinek egyfajta foglalata, amelyben tükröződik és kifejezést nyer egész életfelfogásuk. A további fejezetekben részletesen, több szempontból fogom elemezni a lapp jojkahagyományt, és úgy gondolom, a feltáruló információk tükrében sikerült kiegészítenem, illetve pontosítanom a jojka meghatározását.